

Διδώ Σωτηρίου (1909-2004)

Ματωμένα χρώματα (αποσπάσματα)

σελ. 24-27

Τούρκους δεν είχαμε στο χωριό —κι ας ήτανε τα τούρκικα η γλώσσα που μιλούσαμε. Άσβηστη καντήλα έκαιγε στην καρδιά η αγάπη για την πατρίδα μας την Ελλάδα. Οι Τούρκοι απ' τα γύρω χωριά, το Κιρετσλί, το Χαβουτσλί, το Μπαλατζίκ, μας τιμούσανε και μας θαυμάζανε· έκοβε λέει το μυαλό μας κι ήμασταν εργατικοί. Και μεις, ειν' αλήθεια, ποτέ δεν τους δίναμε αφορμή ν' αλλάξουνε γνώμη. Με τον καλό λόγο στεκόμαστε και με το μπαξίς. Μέρα δεν περνούσε που να μην κατεβούνε στην αγορά μας Τούρκοι χωριάτες. Φέρνανε ξύλα, κάρβουνα, πουλερικά, καϊμάκια, αυγά, τυριά, όλα τα μπερκέτια της Ανατολής· τα πουλούσανε στο παζάρι κι αγόραζαν ύστερα από τα μαγαζιά μας ο,τι είχαν ανάγκη. Το βράδυ ξαναγυρίζανε στα χωριά τους. Μερικοί μέναν μουσαφिरαίοι σε φιλικά σπίτια. Τρώγανε ψωμί μαζί μας και κοιμόντανε στα στρώματά μας. Το ίδιο κάνανε κι οι δικοί μας όταν πήγαιναν κατά τα τουρκοχώρια για ν' αγοράσουνε βόδια, άλογα ή μαζεμένο το γάλα της χρονιάς. Όταν ανταμώναμε ξεμοναχιασμένοι στα βουνά, χαιρετιόμαστε με τεμενάδες, καλημερίσματα και καλησπερίσματα. «Σαμπαχλαρινίζ χαϊρ ολσούν!» «Αξαμλαρινίζ χαϊρ ολσούν!»

Στο πανηγύρι τ' Αι-Δημητρίου γέμιζε το χωριό Τούρκους που φτάνανε από πολύ μακριά, από τα μέρη της Κόνιας. Λεγόντανε Κιρλήδες κι ήτανε μεγαλόσωμοι άνδρες, ψημένοι απ' τα λιοπύρια και το μόχτο. Οι Κιρλήδες ήταν κολίγοι, δίχως πιθαμή δική τους γη, καμένοι και τσιτσιρισμένοι απ' τον τσιφλικά μπέη. Ολοχρονίς αλάδωτο τ' άντερό τους κι ανήμερη η πείνα τους, ταλαιπωρημένο το κορμί τους δε γνώρισε ποτέ καινούργιο ρούχο. Πάππο πρὸς πάππο αγόραζαν γιουσουρουμτζίδικα ξεβαμμένα και χιλιομπαλωμένα σαλβάρια και τζουμπέδες.

Άμα είδαν κι απόειδαν πως πήγαινε γιαμπανά η ζωή τους, είπανε να ξενιτευτούνε να λευτερωθούν απ' τον τσιφλικά. Παίρνανε, λοιπόν, γύρα τα χωριά και μισθώνανε τη δύναμή τους. Κάνανε τόση δουλειά, όση και τα σημερινά τρακτέρια. Με δυο κασμαδιές και μια γερή κλοτσιά ξεριζώνανε θερία πουρνάρια, κέδρα και πεύκα. Τους παράδινες τριάντα, πενήντα στρέμματα γη, ρουμάνια όλο δάση και βράχια, που έλεγες πως θα 'ταν αδύνατα να ξεχερσωθούνε, και σου γυρίζανε χωράφι καρπερό, έτοιμο να δεχτεί το σπόρο. Τούτα τα χωράφια τα δούλευαν οι Ρωμιοί ένα δυο χρόνια κι ύστερα τα δηλώνανε στις τούρκικες αρχές κι αποχτούσανε, χωρίς μεγάλες διατυπώσεις, τίτλους ιδιοκτησίας.

Έτσι έγινε νοικοκύρης κι ο πατέρας μου κι έφτιαξε μπαξέδες να τους λιμπίζεται άνθρωπος. Έβαζε τους Κιρλήδες στη δουλειά κι ελόγου του έπαιρνε το τουφέκι, τις δυο κάμες του, λίγα παξιμάδια κριθαρένια κι έφευγε για κυνήγι, είκοσι τριάντα μέρες.

Σκότωνε αγριογούρουνα, τα πουλούσε στα χωριά, μάζευε σερμαγιά και γύριζε και πλέρωνε τα μεροκάματα των Τούρκων.

Τις χριστιανικές γιορτές τις χαιρόντανε οι Κιρλήδες το ίδιο όπως και μεις. Ήταν μια ευκαιρία να φάνε κατά που ζητούσε το πελώριο κορμί τους. Σπίτι ρωμαίικο δεν έμενε που να μην τούς φιλέψει ο,τι καλύτερο είχε. Την Πρωτοχρονιά ήταν συνήθεια να στέκουν οι Κιρλήδες στις βρύσες. Όταν πήγαιναν οι γυναίκες να πάρουν νερό, τούς κουβαλούσανε δίσκους με γλυκά, μπακλαβάδες, χαλβάδες, βασιλόπιτες. Αν πεις πια την Καθαρή Δευτέρα, που άρχιζε η νηστεία και οι Κιρκιτζώτισσες τρίβανε τα τσουκάλια μη λάχει και μείνει μέσα μυρουδιά από αρτίσιμο, τότες για τους Κιρλήδες ξημέρωνε η ωραιότερη μέρα της ζωής τους. Κάθε σπίτι τούς έδινε ολόκληρα σινιά με τυρόπιτες, αυγόπιτες, μακαρονάδες, γλυκίσματα. Κι οι Κιρλήδες, χαμογελαστοί κι ευτυχισμένοι, δίνανε ευχές στις «θείες» και στις «θείτσες»:

—Τσόκ σεκελερέ αμπλά, αμπλαζιγήμ!

Σαν έφτανε ο Απρίλης με τη γιορτή τ' Άι-Γιωργιού, μαζεύανε τον κόπο τους και γυρίζανε πίσω στα μέρη τους. Παίρνανε τότες ένα ένα τα σπίτια, κι αποχαιρετούσανε συγκινημένοι τους Ρωμιούς:

—Χαλάλισέ μου, τσορμπατζή, το ψωμί που έφαγα κοντά σου, λέγανε.

Κι οι δικοί μας τούς αποκρίνονταν:

—Χαλάλι σας. Αμέτε στο καλό. Ογούρ ολά...!

Ήταν και μερικοί που, στα κρυφά, προσκυνούσανε την ασημένια εικόνα τ' Άι-Γιώργη κι αφήνανε τάματα για να τους γιατρέψει κάποια κακιά τους αρρώστια και να τους κρατάει γερούς στα μακρινά ταξίδια τους.

σελ. 42-48

Σεπτέμβρης ήταν του 1910, όταν πρωτοκατέβηκα στη Σμύρνη. Θυμούμαι πόσο σκιάχτηκα μόλις βρέθηκα μοναχός σε μια τόσο μεγάλη πολιτεία. Άγνωστοι, αλλιώτικοι άνθρωποι, άγνωστα και τα σοκάκια. Κανένα δεν ήξερα και κανέναν δε μ' ήξερε να με καλωσορίσει· ένιωθα σαν το ξεριζωμένο δέντρο.

Ακούμπησα σ' ένα χάνι το τρίχινο ζεμπίλι με τις αλλαξιές και τα φαγώσιμα που μού 'δωκε η μάνα μου, και βγήκα ν' ανταμώσω το σταφιδέμπορα που θα μ' έπαιρνε στη δούλεψή του. Με την αντρέσα στο χέρι, με τα πρώτα παπούτσια που φόραγα στη ζωή

μου να με στενεύουνε, με το ντρίλινο φράγκικο πανταλόνι, κάπως κοντό για τις μακριές κανάρες μου, να με κόβει κι αυτό στον καβάλο, περπατούσα, άτσαλα, δειλά. Ωστόσο ήμουν περήφανος για το νέο σουλούπι μου και κάθε τόσο έσκυφτα και καθάριζα με το χέρι τα παπούτσια μου κι έριχνα κλεφτές, φοβισμένες ματιές ολούθε ν' αντιληφθώ πού βρίσκομαι κι αν με προσέχουν οι περαστικοί.

Μόλις βγήκα στην προκυμαία τα ξέχασα όλα, ακόμα και τη δειλία μου. Ήρθαν οι εντυπώσεις και με πήραν απαλά και με μερώσανε και δεν ήξερα τι να πρωτοδώ και τι να πρωτοχαρώ. Τη θάλασσα; Τα βαποράκια της Χαμιδιέ που σκίζανε το νερό δίχως να βουλιάζουν; Τα μεγάλα μαρμαρένια σπίτια με τα ξύλινα κλειστά, όλο μυστήριο, μπαλκόνια τους; Τις καρότσες με το ρυθμικό χτύπο τους πάνω στο γρανιτένιο πλακόστρωτο; Τα τράμια που τα σέρνανε άλογα; Ή όλον εκείνον το χαρωπό, ξέγνοιαστο κόσμο που μπαινόβγαине με σαματά στις λέσχες και στα καφενεία κι έμοιαζε να ζει πανηγύρι, κι όχι μια κοινή, καθημερινή μέρα δουλειάς!

Στάθηκα άκρη άκρη στο μουράγιο, βόλεψα τα χέρια μου στις τσέπες κι έμεινα εκείδά εντυπωσιασμένος. Τα κύματα ανεβοκατεβαίνανε και καθώς ένιφταν τις μαλτεζόπετρες σκορπούσανε μια ανεσημιά που μοσκοβόλαγε θαλασσινά. Μύδια, εκατομμύρια μύδια ήταν σφηνωμένα πάνω στις σιδερένιες τραβέρσες που συγκρατούσανε τις Σκάλες. Αυτές οι Σκάλες, η Εγγλέζικη Σκάλα, η Καινούργια Σκάλα, η Μακριά Σκάλα, λες κι ήταν τα χέρια του μεγάλου λιμανιού. Εδώ γινόταν το μπάρκο· έφευγε ο βλοημένος καρπός της Ανατολής για τις ξένες χώρες κι έμπαινε το χρυσάφι. «Λέγε, Εμμανουήλ, τι γνωρίζεις δια το χρυσόμαλλον δέρας;» Δάσκαλε, δε σ' αποκρίθηκα κατά που πρόσμενες κείνη τη μέρα. Τώρα όμως εδώ καταλαβαίνω την ερώτησή σου. Ζωντανεύουν μπρος στα μάτια μου όλες οι ιστορίες που μου διηγήθηκες, καθαρές, στρωτές, παρμένες θαρρείς από τη Χρηστομάθειά μας. Όμως από κοντά έρχονται χορεύοντας κι οι ζωηρές ιστορίες που άκουσα για τη Σμύρνη από τον παιχνιδιάτορα το Χρίστο. Τις έλεγε στα πανηγύρια μας κρούοντας το σάζι του, ένα μακρύ ίσαμ' ένα μέτρο όργανο, που λαλούσε σαν Θεός και μεις τα παιδιά λαχταρούσαμε: «Αχ, τότε θα τήνε γνωρίσουμε τούτη την πολιτεία!»

Όταν ήμουν πολύ μικρός και πήγαινα με' τη μάνα μου στην εκκλησιά σκιαζόμουν να βλέπω ζωγραφισμένο στον τρούλο το πελώριο μάτι του Θεού. Τώρα ήθελα να γίνω ένα τέτοιο μάτι να τα δω όλα μονομερίς. Και να γίνω κι ένα πελώριο αφτί, ν' ακουμπήσω στον κόρφο τούτης της πολιτείας, ν' ακούσω την καρδιά της.

Τράβηξα αργά μεσα στους βερχανέδες, με τις βαριές ξύλινες πορτάρες, στολισμένες με καρφιά και μπαρμακλίκια, που το βράδυ κλείνανε για ασφάλεια. Εδώ παλιά ζούσανε Φράγκοι, Βενετσιάνοι, Τζενοβέζοι και Μαλτέζοι ιππότες και τυχοδιώκτες. Είχαν αράξει στο πόρτο της Σμύρνης —κατά που έλεγε ο Χρίστος— και χτίσανε τους «Φράγκ-χανέδες», στοές όλο μπινιά για να σιγουρέψουνε τους θησαυρούς τους. Μουσιούδες και μαντάμες όλο διαμαντικό και μεταξι, δεν πατούσανε —σου λέει— ποδάρι στη γης, μόνε τους σηκώνανε βαστάζοι πάνυ) σε «πορταντίνια», σαν να λέμε

σκεπαστές πολυθρόνες. Και τα βράδια όταν βγαίνανε στα σοκάκια πάγαινε ομπρός ο δούλος με αναμμένο το φανάρι...

Τώρα όλοι οι βερχανέδες του Όμηρου, τού Σπόντι, του Τενεκίδη, του Σπάρταλη, του Αναστάς αγά, της Ελληνικής Λέσχης, του Αλλιότι, του Γιουσούφ, της Αμάλθειας — δεν ήτανε πια φράγκικοι. Όπως σ' ολόκληρη τη Σμύρνη, έτσι κι εδώ, έβαλε τη δική του σφραγίδα το ελληνικό στοιχείο.

Οι άνθρωποι στη Σμύρνη μιλούσανε όλοι ελληνικά, ακόμα κι οι Τούρκοι κι οι Λεβαντίνοι κι οι Οβραίοι κι οι Αρμεναίοι. Στο Φραγκομαχαλά ωστόσο, πολλά μεγάλα καταστήματα είχανε ξενικά ονόματα που δεν τα καταλάβαινα: «Κοντούάρ», «Λούβρ», «Μπόν μαρσέ», «Παραντί ντε Νταμ» κι άλλα. Και τι δεν έβρισκες σε τούτα τα μαγαζιά! Από παραδείσια φτερά για τα μαλλιά των γυναικών, μέχρι σκαρπίνια για Σταχτοπούτες. Και παιχνίδια, όμορφα κουρντιστά παιχνίδια! Πόσο ευτυχισμένα θα 'πρεπε να 'ναι εδώ τα παιδιά και πόσο παραχαϊδεμένες οι γυναίκες!

Τράβηξα ίσια στην Αγια-Φωτεινή κι άναψα στη χάρη της το κεράκι που μου παράγγειλε η μάνα μου. Κι ύστερα καρφώθηκα να βλέπω και να μη χορταίνω το καμπαναριό. Είκοσι μέτρα μπόι, τέσσερα πατώματα, όλο μάρμαρο. Κι ανάγλυφος ο Χριστός να κάθεται στο πηγάδι και να τα λέει με τη Σαμαρείτιδα. Κι οι καμπάνες φανταχτερές, γλυκόλαλες, δώρο των μεγάλων δουκώνε της Ρωσίας, και κατάκορφα, στον τρούλο, ο χρυσός σταυρός να λάμπει στον ήλιο, παρηγοριά και σκέπη για τους ραγιάδες, που το 'χαν καύχημα, γιατί ο σταυρός έστεκε πιο ψηλά από την ημισέληνο που ήταν στημένη στο μιναρέ του Ισάρ τζαμί.

Εκειδά πλάι στον περίβολο της Αγια-Φωτεινής βρήκα και την Ευαγγελική Σχολή. Είχα κάνει όνειρο να μπω εδώ μέσα, κι ο δάσκαλός μου ο Πυθαγόρας Λάριος με σιγοντάριζε. Μα ο πατέρας μου τότε πρόγkηξε: «Κύρ δάσκαλε, να με συμπαθάς. Αεροκοπανιτζί δεν τότε θέλω τον υγιό μου. Εμείς ειμάστε ρεσπέρηδες και χρειαζούμαστε χέρια...»

Μόλις άκουσα την καμπάνα της Αγια-Φωτεινής να χτυπάει δώδεκα, τινάχτηκα. Μπρε για πότε μεσημεριάστηκα; Είπα να βιαστώ, να τρέξω για τη δουλειά, μα θυμήθηκα πως δεν είχα να δώσω λόγο σε κανένα, μιας κι ήμουν, για πρώτη φορά, αυτεξούσιος, και τότες μ' έπιασε τρελή χαρά. Χώθηκα μέσα στο πλήθος, στο τσαρσί κι έπινα τσιτσιμπίρια και σερμπέτια κόκκινα και πράσινα «μπουζ-γκιμπί, κεκίκ-σουγιού», και χαιρόμουν, που σπαταλούσα τα λίγα τεσσαράκια που μού 'βαλε στην τσέπη η μάνα μου, κρυφά απ' τον πατέρα. "Υστερα κάτι με σταμάτησε· ο χωριάτης στιμέρνει τον ακριβοκερδισμένον παρά. Κι είπα να πάω κατευθείαν στο μαγαζί του κυρ Μιχαλάκη Χατζησταυρή, να σιγουρέψω τη θέση μου και συνεχίζω έπειτα το σουλάτσο.

Τότε βρήκα τον κυρ φατόρο πάνω στην άψα της δουλειάς. Τέτοιες μέρες που κατέβαιναν οι χωριάτες να πουλήσουνε τη σοδειά τους, οι εμπόροι δεν κλείνανε. Μόλις μπήκα στο στενόμακρο μαγαζί με τα πολλά πατάκια, με πήρε από τη μύτη η

γνώριμη γλυκόστυφη μυρουδιά της σταφίδας και του σύκου. Ο Χατζησταυρής στεκότανε καταμεσής και ζύγιαζε, όλο φροντίδα. Εργάτες με χαμαλίκες στην πλάτη μπαινοβγαίνανε από το πίσω πορτί, όπου ήταν το ντάμι· εκεί αφήνανε τις καμήλες, τους αραμπάδες, τα γαϊδούρια και τις βοϊδάμαξές τους. Δυο ξιπόλητοι χαμάληδες, με δασά γυμνά τα στήθια, σήκωναν στον ώμο τη μανέλα που πάνω κει κρεμόταν το καντάρι. Ο Χατζησταυρής μ' ολοστρόγγυλη κοιλίτσα, διπλά προγούλια και ολοκόκκινα, σαν βουτυρωμένα μάγουλα ξεφώνιζε τις οκάδες. Είχε μάτι ξύπνιο που σπίθιζε κι έπαιζε ολούθε ακούραστο. Τα χέρια και τα ποδάρια του, πολύ αδύνατα ανάλογα με το σώμα, τον κάνανε να μοιάζει με βάτραχο. Όλες οι κινήσεις του και η σβελτάδα του κι οι τρόποι του δείχνανε πως είχε δουλέψει κι η αφεντιά του παραγιάς. Και τόντις, όπως έμαθα αργότερα, παραγιάς ήτανε κάποτες, μα ήξερε σου λέει ν' αρπάζει την περίσταση και συνεταιριόστηκε με το Σελήμ εφέντη και πατούσανε κι οι δυο, με το ελεύθερο, πάνω σε καρδιές και σε πορτοφόλια, κι από κει και πέρα τα βολέψανε κι έρεε το χρήμα.

Πλησίασα τον κυρ Μιχαλάκη, του μίλησα θαρρετά, τού 'δωκα και το συστατικό γράμμα που είχα από τη δημογεροντία του χωριού μας. Αυτό το γράμμα πολύ τον εκολάκεψε, γιατί τ' άρεζε να τον υπολογίζουνε οι ισχυροί. Με ξέταξε με ματιά που τρύπωνε ίσαμε την ψυχή.

—Ναι, ξέρω, έκανε, μου μίλησαν κι άλλοι για σένα. Θα σε κρατήσω. Με βολεύει που ξέρεις τα τούρκικα. Αύριο πρωί έλα να πιάσεις δουλειά, να σε δοκιμάσω και τα ξαναλέμε για την πλερωμή.

Όταν βγήκα έξω πετούσα απο χαρά· αν είχα μουστάκι θα το 'στριβα, τόσο ένιωθα άντρας. Τώρα μπορούσα να χαρώ τη μέρα μου, την πρώτη και μοναδική λεύτερη και ξέγνοιαστη μέρα της ζωής μου.

Ωρες ολόκληρες τριγύριζα μέσα στα μπεζεστένια και στα σοκάκια της Σμύρνης, ίσαμε που με βρήκε η νύχτα. Εργάτες με μακριά ραβδιά ανάβανε τα φανάρια του γκαζιού. Ομορφοστολισμένες κυράδες κατεβαίνανε με τις καρότσες τους για τις Λέσχες, τα προβέγγερα και τις «γιαβάν σουπέδες». Κοπέλες ξεντεκολτεδιασμένες, μελαψές και πεταχτές σεργιανούσανε, γελούσανε, κορτάρανε. Ζευγάρια εύθυμα αγοράζανε λουλούδια. Στα καφενεία παίζανε μουσικές, τραγουδούσανε πολιτάκια και γκαρσόνια πηγαινοφέρνανε δίσκους με καραφάκια και μεζέδες. Η προκυμαία μοσχοβολούσε ούζο, αγγουράκι, τηγανητό κρέας και θαλασσινά. Μασουλίζανε οι καθιστοί, κι οι σουλατσαδόροι σπόρους, τσεμπλεμπούδες, παγωμένα αμύγδαλα, λιμπινάρια, μα και γλασσάδες και ζαχαρώτα και γλειφισούρια.

Τα σπίτια, ακόμα και στους απόμακρους μαχαλάδες, ανοιχτά, συντροφεμένα. Στις πόρτες καθισμένες φαμελιές είχαν στρωμένο εύθυμο λακιρκντί. Δε μού 'κανε καρδιά να πάω για ύπνο. Είχα μόλις γνωριστεί με τη Σμύρνη και μου φαινότανε πως γεννήθηκα κι έζησα εδώ τα δεκάξι χρόνια της ζωής μου. Όταν έπεσα να κοιμηθώ,

στριφογύριζα και τηςμίλαγα σαν ερωτευμένος. «Είσαι όμορφη, το ξέρεις; Είσαι πολύ όμορφη!»

Εδώ στη Σμύρνη θα μπορούσα να κάνω όνειρα, όσα όνειρα ήθελα, δίχως να τρώω ξύλο...

σελ. 86-88

Όλοι είχαν τα δίκια τους σε κείνη τη συζήτηση, μα το Γιάκωβος, το κουμπάρος μας, είχε βρει καλά το στόχο. Αφέντης τώρα στη Μικρασία δεν ήταν μόνο το Τούρκος· ήταν κι το Γερμανός. Ο Γερμανός ήταν το νους κι ο Τούρκος το χέρι, Ο ένας σκάρωνε τα σκέδια κι ο άλλος τα εκτελούσε. Στη Σμύρνη κόπιασε ένας Γερμανός πασάς, στεγνός κι άκαρδος, με την πρωσική στολή και το σουλούπι του κατακτητή, Λίμαν φον Στάντερς τότε λέγανε. Ο μητροπολίτης της Σμύρνης ο Χρυσόστομος συμβούλευε: «Να απολυμαίνετε το στόμα σας σαν τον ονομάζετε...» Δεν είχε έλεος και οίκτο τούτος ο κακός δαίμονας της Μικρασίας. Μαζί του δε χώραγε —όπως μ τον Τούρκο— κουβέντα, αίτημα, μπαξίσι. Τούτος ήταν σταλμένος με το ψυχρό σκέδιο να μας εξοντώσει για να μας αρπάξει το χρυσόμαλλο δέρας. Στην ουσία η Τουρκιά ήταν τώρα μια γερμανική αποικία.

Πολύ πρίν κηρυχτεί ο πόλεμος, είχαν μπουκάρει σ' όλη τη χώρα Γερμανοί «ειδικοί», για να μελετήσουνε την κατάσταση: Εμπορευόμενοι, στρατιωτικοί, αστυνομικοί, αρχαιολόγοι, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι, οικονομολόγοι, γιατροί, ιεροκήρυκες, εκπαιδευτικοί! Ψαχούλευαν να μάθουνε τα μύχια της καρδιάς μας· το παρελθόν και το παρόν μας, τις σχέσεις μας με τους Τούρκους, τις ικανότητές μας, τις περιουσίες και τα πόστα μας. Κι η σούμα που βγάλαν από τις έρευνες και τις στατιστικές δεν τούς άρεσε. Κάτι σαν παραπανήσιοι πέφταμε μείς οι Ρωμιοί και οι Αρμεναίοι. Πολλά οφίκια κρατούσαμε, κι είχαμε —λέει— το διάολο μέσα μας. Σε πρωτοϋπνι βρισκόταν ακόμα η Τουρκιά! Ραχάτευαν οι μπέηδες κι αφήνανε τους ραγιάδες να κάνουν κουμάντο και να 'ναι το νους της Μικρασίας. Με μια λέξη οι Ρωμιοί, καθώς και οι Αρμεναίοι, ήταν σοβαρό εμπόδιο για το γερμανικό νιτερέσο κι έπρεπε όπως όπως να παραμεριστούνε.

Ήμασταν ένας δημιουργικός κεφάτος λαός και γινήκαμε ξαφνικά ένα παθητικό στα τεφτέρια των ξένων, που έπρεπε μονοκοντυλιάς να σβηστεί. Και το σβήσιμό μας δεν έγινε μ' αθώα μολυβδοκόντυλα και γομολάστιχες· έγινε μ' αναρίθμητα εγκλήματα. Τ' αρχίσανε οι Λίμαν φον Στάντερς και τα ξεκεφάλωσαν οι φίλοι και προστάτες μας της Αντάντ!

Πρόβες θηριωδίας είχανε γίνει πριν κηρυχτεί ο πόλεμος του 14, στις Φώκιες, στ' Αιβαλί κι αλλού. Μα έτσι και βγήκε η Τουρκιά στο πλευρό της Γερμανίας, άρχισε συστηματικό ξεκλήρισμα του ελληνικού στοιχείου που κατοικούσε στα παράλια. Διαταγή είχε δοθεί, μέσα σε ώρες οι χριστιανοί να ξεσηκώνονται, να παίρνουν τις οικογένειές τους και να πορεύονται για το εσωτερικό της Τουρκιάς. Ρουθούνι ρωμαίικο δεν έπρεπε να μείνει στα παράλια!

—Γιατί; Γιατί; ρωτούσαν οι άνθρωποι. Τι φταίμε μείς;

—Φταίτε! Γιατί όταν νικάει η Αντάντ γελούν τα μάτια σας!

Σήκωναν οι μάνες τα μωρά τους απ' τις κούνιες, σήκωναν τους γέροντες και τους άρρωστους. Φορτώνονταν οι άντρες τους μπόγους. Παρατούσανε δουλειές, βιός, σπίτια ξεκλείδωτα και ξεκινούσαν ομαδικά για τις ανεμοδαρμένες στράτες της Ανατολής. Με χιόνια σ' απάτητα βουνά και σε φαράγγια, με κάψες στην έρημο, εκατονταδες χιλιάδες Έλληνες κι Αρμεναίοι άφησαν στους δρόμους τα κόκαλά τους...

σελ. 91-94

Όσοι φτάνανε απ' τα Αμελέ Ταμπούρια, σκαστοί ή με άδειες, διηγόντανε ιστορίες που δύσκολα τις πίστευε άνθρωπος. Χωριά και πολιτείες γεμίσανε φυγόστρατους και λιποτάχτες. Η λιποταξία ήτανε μια λύση απελπισίας. Κανείς δε θα μπορέσει να περιγράψει πόσο σκληρή ήταν η ζωή των κρυμμένων παλικάριών. Φκιάχνανε κρυψώνες κάτω από τη γη, μέσα σε πηγάδια, σ' οχετούς και σε ταβάνια. Ταβάν Ταμπουρού τα λέγανε. Μένανε χρόνια κλεισμένοι ακόμα και χτισμένοι σε τοίχους.

Μόλις έπιανε να σουρουπώσει, ένας γυναικείος στρατός έδινε μάχη στο χωριό: Ήταν οι μανάδες που είχαν κρυμμένα τα παλικάρια και τους άντρες τους. Τέσσερα χρόνια οι γυναίκες αυτές ύπνο δε χορτάσανε, ψωμί ήσυχο δε φάγανε. Πολλές περνούσανε τις νύχτες τους στην καρέκλα με τ' αφτί τεντωμένο, με την ψυχή αλαφιασμένη. Αφτιάζονταν κάθε λεφτό: «Έρχονται! Έρχονται!»

Έτσι τρελάθηκε η γυναίκα του τελάλη, του Κοσμά Σαράπογλου. Έκρυβε τρεις λεβέντες, ψηλούς ίσαμε το ταβάνι. Πού να καταχωνιάσεις τέτοια ντερέκια, μεσα σε μια μπουκιά σπίτι! Κι όμως έπρεπε, γιατί 'χε άλλα δυο παιδιά στ' Αμελέ Ταμπούρια κι είδηση δεν έλαβε αν ζούσαν ή αν πέθαναν. Τα βράδια, όταν γίνονταν μπλόκα, οι τρεις γιοι του Κοσμά σερνόντανε από λαγούμια και υπονόμους και ξεφεύγανε τη σύλληψη. Η μάνα τους, τότε, άνοιγε την πόρτα, σταύρωνε τα χέρια στο στήθος, μη λάχει και χοροπηδήσουν από τρεμούλα, και περίμενε τους αστυνόμους.

—Ψάχτε όπου θέλετε, έκανε ψύχραιμα και αδιάφορα.

—Πού κρύβονται οι γιοι σου;

—Σάματις ξέρω; Λόγο θα μου δώσουνε!

—Θα τους πιασουμε! Πού θα μας πάνε; Και τότε, να, μπροστά στα μάτια σου θα τους σφάζουμε! Να το ξέρεις...

Ύστερα φεύγανε οι τζανταρμάδες βρίζοντας. Η καρδιά της χτυπούσε να σπάσει, ιδρώνε, πάγωνε. Όταν έβλεπε τα παιδιά της να ξαναγυρίζουνε στο σπίτι, την έπιανε το παράπονο, σιγόκλαιγε, γονάτιζε κι έκανε την προσευχή της. Μια νύχτα όμως, αντί να την πιάσει κλάμα, την έπιασε γέλιο. Ένα τρελό, άσυγκράτητο γέλιο. Τ' αγόρια στην αρχή τα 'χασαν. Κοιτάχτηκαν στον καθρέφτη, είδαν λάσπες στο πρόσωπό τους και ματωμένες γραντζουνιές, χαμογέλασαν, πλύθηκαν, κάθισαν στο τραπέζι για φαγητό. Μά η μάνα τους δεν έλεγε να σωπάσει. Χαχάνιζε όλο και πιο φωναχτά, έτσι που σ' έπιανε φόβος να την ακούς. Ο άντρας της έχασε την υπομονή του:

—Σκάσε, π' αναθεματισμένη! ούρλιαξε κι έδωσε μια γροθιά στο τραπέζι. Τι διάολο σ' έπιασε, μωρή, και σκούζεις έτσι! Δεν καταλαβαίνεις πως θα γυρίσουν πίσω οι τζανταρμάδες;

Εκείνη τίποτα. Δεν άκουγε, δεν καταλάβαινε· είχε χάσει τα λογικά της κι αναγκαστήκανε να τήνε δέσουνε για να μην πάει στο Καρακόλι και προδώσει τους γιους της!

Τα βράδια με τα μπλόκα ήταν όλο τρόμο. Όταν οι χωροφυλάκοι και οι σουβαρήδες πιάνανε λιποτάχτη, τον δέρνανε, τον βασανίζανε και καμιά φορά τον σκοτώνανε. Τότε, μέσα στη νύχτα, ακούγονταν θρήνοι κι αλυχτίσματα σκυλιών. Όλα τα σπίτια αγρυπνούσανε και περιμένανε...

Αυτό τον τρόπο εκμεταλλεύτηκαν οι πιτήδαιοι και στήσανε μια μηχανή που βύζαινε το αίμα της καρδιάς μας. Αρχισε το «δώσε παρά να γλιτώσεις». Αν ξεγελιόσουν κι έδινες το υστέρημά σου, έβρισκες τρισεχειρότερο μπελά, γιατί το «φέρε» δε σταματούσε. Κι αν δεν ήσουν σε θέση να μπουκώνεις συνέχεια, τους έκανες οχτρούς. Σου πουλούσαν ψεύτικες κι αληθινές βοήθειες. Εκβιάζανε: «Ξέρουμε πού κρύβονται οι εδικοί σας...» Τι να κάναν οι άνθρωποι; Ανοίγανε το πουγκί τους. Λέγανε «πόσα;» Έτσι πλούτισαν όχι μόνο πασάδες, μουτεσαρίφηδες, καϊμακάμηδες και πολίς-μουντουρού, μα και σκέτοι χωροφυλάκοι και μικροσπιούντοι.

Ληστείες και φόντοι γίνονταν κάθε μέρα. Ο κόσμος ήξερε πως ήταν έργο της ίδιας της αστυνομίας, μα έπρεπε να 'σαι εφτάψυχος για να βγείς στο δικαστήριο και να κατονομάσεις τους εκβιαστές, τους κλέφτες και τους δολοφόνους. Μεμιάς τα χάσαμε όλα. Δέν κουμαντάραμε πια τίποτα, ούτε τον ίδιο τον εαυτό μας. Μας είχε στο χέρι το πρώτος Τούρκος παλιάνθρωπος. Το επίσημο κράτος, για να τα βγάξει πέρα με τα

πολεμικά έξοδα, σκαρφιζότανε κάθε λίγο και λιγάκι ένα καινούργιο χαράτσι. Το μπεντέλι, την εξαγορά, την τορίσανε σαράντα χρυσές λίρες για όσους ήταν πάνω από είκοσι πέντε χρόνων και εξήντα για όσους ήταν κάτω! Ποιος φτωχός μπορούσε να σκεφτεί τέτοια λύση, όταν μάλιστα είχε έξι και οχτώ παλικάρια! Ύστερα οι σαράντα και οι εξήντα χρυσές τους φάνηκαν λίγες. Βγάλαν στη μέση άλλες απαιτήσεις κι άλλες κι άλλες...

Το Καρακόλι του χωριού μας από οχτώ χωροφυλάκους, που είχε πριν τον πόλεμο, τους έκανε τώρα σαράντα, χώρια οι σουβαρήδες και τα λεγόμενα «κανόνια» της στρατιωτικής αστυνομίας, που δις την ώρα κάνανε γιουρούσια και ρημάζανε τα χωριά. Οι άνθρωποι στην απελπισία τους ανεβαίνανε στο βουνό. Το βουνό μπορούσε να σώσει τον κοσμάκη, μα έπρεπε να 'χουμε την υποστηριξη των Τούρκων χωρικών, και δεν την είχαμε. Απ' το λέγε λέγε τα τουρκοχώρια μάθαν να μας οχτρεύονται. Νιζάμηδες και χοτζάδες και μουατζίζηδες, διωγμένοι απ' την Ελλάδα, επιστρατευτήκανε για να διδάξουνε πώς οι γκιαούρηδες είναι φίδια φαρμακερά κι αλί σε κείνον που τα ζεσταίνει στον κόρφο του... Θέλημα του Αλλάχ ήταν να καθαριστεί το τόπος απ' τους άπιστους!

Ωστόσο, οι πιο λυσσασμένοι οχτροί μας στάθηκαν οι Τούρκοι λιποτάχτες. Θα μπορούσε να μας ενώσει η κοινή μοίρα, μα το κράτος το πρόβλεψε· τους χαριζότανε, φτάνει να ξεκάνουνε χριστιανούς, όσο μπορούν περσότερους. Έτσι για ένα τσιγάρο, ένα γρόσι, μια μπουκιά, οι Τούρκοι κατσάκηδες σε ξέκαναν στο άψε σβήσε, όπου κι αν σ' ανταμώναν, κι όποιος κι αν ήσουν.

Σωτηρίου, Διδώ. 1962. *Ματωμένα χώματα*. Αθήνα: Κέδρος.